

stejnou měrou. Lidské svědomí tu bylo bolestně zraněno podívanou na to, jak vítězové vlékli před svůj soud hrdinského odpůrce, zbroceného krví sta bitev a vypíali se nad něj jako mravně povýšení soudcové a vykonavatelé spravedlnosti a donutili jej přiznat se k vině, ač byli vinni také, lze-li vůbec mluvit o vině a ne spíše, jak se nám zdá, o společném omylu, vyžadujícím vzájemného odpuštění. Válka, jež byla národům oznámena se slibem všeobecné očisty, ve svém průběhu a při svém ukončení tomuto slibu nedostála.

DOSLOV

KDO srovnává předválečnou a poválečnou mapu Evropy, vidí na místě Německa hohenzollernského německou republiku. Rakouské mocnářství se rozpadlo a na jeho místě vstaly nové národní státy a staré byly rozšířeny. Německé Rakousko a maďarské Uhersko bylo omezeno na malé území. Francii byly vráceny provincie, ztracené roku 1870, Itálie k sobě připojila irredentní země a rozšířila své území až k Brenneru. Polsko bylo obnoveno, na místě carského Ruska je Rusko sovětské. Spojené státy severoamerické se staly jedním z nejdůležitějších činitelů evropské politiky a ještě mnoho jiných velikých změn nastalo v územních i mocenských poměrech. Kdo však uvažuje jiným směrem, musí si vzpomenout, jak byla předválečná Evropa spořádaná, bohatá, jak v ní vzkvétal obchod, jak slynula pohodlím a snadným životem, jak byla smělá a sebedůvěřivá. A vidí bolestně, jak zmizela živá mezinárodní společnost, která se shromažďovala v jejích hlavních městech, jak každý národ je plně zaujat svými vlastními nesnázemi a strachem, že bude ještě hůře a proto se málo zabývá věcmi duchovními, jak zhasl nebo téměř zhasl společný duchovní život umělecký a kulturní. Podobné srovnání nás vede k tomu, vidět mezi oběma Evropami hluboký rozdíl a vést mezi nimi mez nebo spíše propast, jíž je Světová válka. Kdo však od pozorování vnějšku přistoupí k vnitřku a uvažuje o citových i myšlenkových hnutích evropské duše, záhy si uvědomí

vnitřní souvislost a stejnorodost obou zdánlivě různých Evrop. Bedlivý pozorovatel, nenechavší se svést povrebními dojmy, najde v obojí podobě tytéž rysy, i když se po válce staly beznadějnějšími. Za změněných politických podmínek trvají tytéž duševní dispozice i rozpory, jen ještě zhoršeny tíhou a otupělostí, jež jsou smutnými následky hluboké válečné tragedie, která zabila miliony životů, naučila násilností a odnaučila svěží kritické a konstruktivní duševní práci, výcviku v pozornosti a jemnosti.

Aktivismus se rozvíjí stejně útočně jako dříve, ba ještě s větší silou. Vítězní i poražení národové jsou zmitáni záchvaty nacionalismu a imperialismu, vítězní proto, že jsou vítězi a poražení proto, že jsou poraženými. Nedočkavost k výsledkům svobodných řádů uvolnila místo zjevným nebo zakukleným diktaturám nebo aspoň touhám po diktatuře. Svoboda byla před válkou pevnou vírou nebo alespoň praxí s chabou vírou. Po válce vymizela z myslí i tam, kde nevymizela z institucí. Její místo zaujal aktivistický libertarismus, jenž sní především o válkách, převratech a ničení, propuká v nespořádaných hnutích a směřuje k okázalým, ale neplodným činům. Aktivismus se staví nevšímavě a pohrdavě ke všemu, co je budováno s láskou a přemýšlením, se smyslem pro minulost a s nadšenou silou, která otvírá cesty k budoucnosti, ke všem skutkům, jež jsou konány ze srdce a mluví k srdcím, ke všem pravdivým úvahám, ke každým dějinám, které si uvědomují vše, co člověk namáhavě v práci a zápase vytvořil, ke skutečné poesii, která je právě proto krásná. Komunismus, který se již byl ve své socialistické podobě vřadil do politického a státního života a do historického dění, se objevil znovu ve své výluč-

né a hrubé podobě. Je rovněž velmi prudkým nepřítelem liberalismu a vysmívá se mu jako naivnímu moralisování. Tento komunismus, stejně jako aktivismus, s nímž často splývá, je neplodný a dusí náboženství, myšlení, umění. Všechny tyto a podobné věci chce si buď zotročit a když se mu to nedaří, tedy zničit. V posudcích i teoriích znovu se objevily zvrácenosti a pokřivující sofismata historického materialismu, jako by šlo o svěží, omlazené pravdy. Každý, kdo je jen poněkud obeznámený v kritice a v dějinách, ví, co si má o podobných názorech myslit. Měly nový a moderní nátěr prostě proto, že byly přeneseny z Evropy do Ruska a vrátily se odtud ještě hrubší a simplistnější než byly dříve a našly tak v období zhrublosti, naivnosti a lehkověrnosti příznivou půdu. Také katolicismus, který již před tím se snažil o obnovení vlivu pomocí mysticismu a irracionalismu, stále získával a získává veliký počet slabých, umdlených duší nebo neklidných, nespolehlivých duševních dobrodruhů. Také se znovu ozvaly pesimistické a dekadentní hlasy. Prorokovaly zánik Západu nebo vůbec lidského pokolení, které, když skončila jeho snaha povznést se od zvířete k člověku, má znovu klesnout (podle nových filosofů a proroků) k zvířecímu životu.

Toto všechno je faktem a nebylo by nic platno jej popíratí nebo omezití na několik málo osob nebo jen na některé země. Týká se celé Evropy a celého světa, právě tak jako ony zjevy předválečné, na něž navazuje. A protože je skutečností, má své poslání ve vývoji ducha a v společenském a lidském pokroku. Ne sice jako přímý tvůrce nových hodnot, ale jako látka a podnět k oživení, prohloubení a rozšíření hodnot starých. V čem však spočívá jeho poslání, rozpozná a popíše až budoucí historik, který bude

moci na konci periody přehlédnouti celé hnutí, uprostřed něhož my žijeme. Jen ten bude moci poznat, k čemu směřovalo. Ale my, právě proto, že žijeme v něm, nemůžeme je poznat a popsat. Můžeme ovšem pozorovat a pochopit mnoho věcí, a vskutku je poznáváme a chápeme, ale nemůžeme poznat to, co se dosud neudálo a co proto ještě nelze chápat historicky.

Co z toho plyne pro každého z nás, že tyto věci dosud nemohou být chápány jako dějiny? Velmi mnoho. Nemůžeme se jich účastnit nazíráním, neboť nejsou nazíratelné, ale máme se jich účastnit aktivně, každý podle úlohy, která mu náleží, již mu svědomí přiděluje a povinnost poroučí. Někteří lidé v rozporu se starým napomenutím Solonovým usilují pochopit a soudit život »dříve než je uzavřen« a ztrácejí čas dohady a předpovědmi. Ti si musí dát pozor, aby jejich zaneprázdnění s poznáváním nepoznatelného nebylo jen výsledkem našeptávání zlého démona, který je zkolébává v jejich lenosti a odvádí od činu.

K tomu, abychom osvětlili světlem pravdy práci a čin, nepotřebujeme »dějin budoucnosti« (jak staří spisovatelé traktátů nazývali proroctví), ale dějin minulosti, jež působí v přítomnosti. Proto vznikla i tato úvaha o dějinách devatenáctého století, k níž vyzýváme i ostatní. Přítomnost a aktuálnost vyžaduje, abychom vyzkoušeli a přezkoušeli dnes přijímané, navrhované či zamýšlené ideály, abychom viděli, zda jsou schopny zrušit nebo překonat či opravit ideál náš. Zároveň nám kritika ukáže, pokud bychom měli náš ideál pozměnit, aby nás vedl bezpečněji než dříve.

Na jedné straně se nabízí ideál nadsmyslné pravdy a mravního řádu i praktických předpisů, vláda shůry, s nebe, vykonávaná na zemi knězem a reprezentovaná

církvi. Dnes již nemá ani vnitřní, duševní oprávnění, neboť během století se objevil jeho nedostatek. Je to tak samozřejmé, že mrzí se o tom šířit, protože všechny polemiky, týkající se samozřejmostí, se nutně zdají malicherné. Ale je to podstatné. Nová klerikální rozpínavost v poválečných letech je jen výsledkem obtíží, v nichž se octly vlády a ústupků, které proto musily učinit. Budí sice nevoli, ale nemá opravdového významu a je to zjev již dobře známý a přechodný. Je dobře si tu připomenout, co napsal nedávno jeden německý katolík. »Katolictví v poslední době získalo jen zdánlivě a jen na povrchu svého přirozeného bytí. Ale veliká myšlenka, která mu dávala jednotu, již nežije a katolictví nikdy nebylo tak nejisté, nestálé a obrácené jen k hmotným a dočasným zájmům.« Právě vzhledem k tomuto poslednímu je pochybné, zda mohou církvi dodatí nějakou sílu lidé té kvality, kteří v davech se uchýlili do jejího lůna. Duchovní motiv, který přiměl nejlepší z nich se uchýlit nebo vrátit ke katolictví (nebo k jiným podobným útočištím méně etihodných a jistých autorit) byla potřeba najít ve zmatku měnicích se a odporujících si myšlenek a citů pevnou pravdu a životní pravidlo. Jindy to byla nedůvěra a resignace, slabost a dětinská bázeň před tím, že každá pravda je zároveň absolutní i relativní a že je třeba neustálé kritiky a autokritiky, již pravda se každým okamžikem obnovuje a roste, právě tak jako život. Mravní ideál nemůže vyhovovat požadavkům slabých, malomyslných a bázlivých.

Ale stejně se mravní ideál nemůže přizpůsobit potřebám těch, kteří jsou opojeni činem pro čin. Činnost takto chápaná a vykonávaná nechává za sebou jen znechucení a lhostejnost vůči všemu, čím se může člověk nadchnout a neschopnost ke každé objektivní

práci. Lidské pokolení již nyní udělalo zkušenost s nacionalisty a imperialisty a podobnými úsilími a dobovačnými choutkami a již si říká »*inveni amariorem felle*« (shledal jsem je hořčí nad žluč). Aktivismus sice ještě mocně bují, ale kde u něho najdeme duševní jas, sebedůvěru, radost ze života? Na čele nejlepších jeho lidí je vryt smutek a tam, kde není, je ještě hůře, neboť je tam jen hrubost a hloupost. Snad samy výstřelky, k nimž aktivismus spěje a vášně, jimiž je zmítán, otřesy, jimiž hrozí, jsou znamením, že uzdravení z horečky, již Evropa i svět onemocněly, není daleké. Je to horečka a ne ideál, ledaže by se chtěla horečka povýšit na ideál.

Komunismus přešel nyní k činům a v Rusku se uskutečňuje. Neuskutečnil se však jako komunismus, ale tak, jak upozorňovali jeho kritici a jak to souhlasilo s jeho vnitřním rozporem, jako autokratismus, jenž vzal ruskému národu onu nepatrnou možnost duchovního vydechnutí a svobody, kterou měl nebo si vydobyl za předchozího autokratismu carského. Zrušení státu, »přechod z říše nutnosti do říše svobody«, o němž teoretisoval Marx, se neuskutečnilo. Komunismus nezrušil stát (ani to nemohl udělat, jako to nikdy nikdo nebude moci udělat), ale ironií osudu vytvořil nejtříživější stát, jež je možno si představit. Tím nechci přehlížeti nutnost, jež ruské revolucionáře vedla k tomu, aby zvolili právě tuto cestu, ani nechci nic ubrati velikosti díla, které za daných podmínek podnikli a vykonali, snažíce se uplatnit bohaté produktivní síly země, ani nechci popírat, že z jejich různých podniků můžeme získat rozmanité poučení. Ba nechci ani podceňovat mystický entuziasmus, třebaže jen materialistický, který je oduševňuje a dovoluje jim nést ohromné břímě, jež vzali na sebe

a dodává jim odvahy ničit náboženství, spekulaci a poesii, všechno, co uctíváme jako posvátné a milujeme jako libezné. Chci tím jen říci, že bolševici nyní svými násilnými slovy a skutky a svými potlačujícími metodami popřeli, ale nerozřešili základní problém lidského soužití, a nebudou jej moci tímto způsobem nikdy rozřešiti. Lidské soužití vyžaduje svobody, jediné s ní lidská společnost zkvétá a dává plody, je to jediný důvod lidského života na tomto světě a bez ní by si život nezasloužil, aby byl žit. Problém svobody je nevyhnutelný, rodí se ze samé podstaty věci a komunisté musí cítit, jak se ozývá i v oné lidské mase, kterou ovládají a již chtějí utvářeti podle svých představ. A jestliže v budoucnu přistoupí k jeho řešení nebo někdo jiný jej bude řešit místo nich, bude musit zrušit materialistický základ jejich výstavby a tato stavba bude musit být jinak opřena a značně přebudována. A jako se čistý komunismus neuskutečnil nyní, tak se neuskuteční ani v budoucnu. Mimo Rusko sice tento pseudokomunismus se zmocňuje myslí s velikou silou, vyjádřenou starým příslovím, že »*maior e longinquo reverentia*« (z dálky je větší úcta), s kouzlem časově i prostorově vzdáleného, co má proto pohádkově přitažlivé obrysy. Ale až posud se nikde neuskutečnil nebo byl v zárodku potlačen. V západní a střední Evropě chybí dvě podmínky, které měl v Rusku: carská tradice a mysticismus. A tak měl pravdu Miljukov, když asi před dvanácti lety řekl, že »Lenin v Rusku budoval na pevné půdě dobré staré samoděržavné tradice, ale pokud jde o ostatní země, že staví vzdušné zámky«. I kdyby v ostatních částech Evropy vznikly pokusy tohoto druhu, pak se buď tento pseudokomunismus přenesen do zemí jiného náboženství,

civilisace, kultury, zvyků, tradice, stane přes stejné jméno a vnější podobnosti něčím zcela jiným, anebo po delší či kratší době skrytého zápasu vypučí z jeho lůna dříve či později svoboda a lidskost.

Svoboda a lidskost je jediný ideál, mající pevnost, kterou měl kdysi katolicismus a při tom pružnost, kterou katolicismus nemohl mít. Je jediným ideálem, jenž směřuje k budoucnosti a nechce ji uzavřít do omezené časné formy. Jediný odolává kritice a znamená pro lidskou společnost bod, kde při častém porušení rovnováhy, při ustavičných výkyvech lze vždy znovu rovnováhu najít. Když tedy slyšíme otázku, zda svobodě patří budoucnost, je nutno odpovědět, že jí patří ještě více — věčnost. I dnes, kdy se potkává s chladem, pohrdáním a posměchem, přece trvá v mnoha našich institucích, zvycích, duševních úkonech a blahodárně tu působí. A ještě významnější je, že trvá u mnoha lidí vznešeného ducha na všech koncích světa, kteří, roztroušeni a osamoceni, omezení na malou aristokratickou, literární republiku jsou jí věrni a obklopují ji větší úctou a zachovávají ji s nadšenější láskou než v době, kdy ji nikdo neurážel a nikdo nepochyboval o jejím absolutním panství. Tehdy měla kolem sebe davu, vzývající její jméno, ale také ji poskvřňující vulgárností, které se nyní zbavila.

Svoboda však nežije jen v těchto lidech a nezůstává jen ve státním zřízení mnoha větších států i v institucích a mravech. Její síla působí ve věcech samých a buď rychleji nebo pomaleji si razí cestu drsnými obtížemi. Je to vidět zvláště na tom, jak nyní zaměstnává cítění i myslí myšlenka zastavení nebo omezení znepokojivého zbrojení, myšlenka míru a spolenectví mezi evropskými státy a svorné spolupráce jejich

národů. Jen ta může zajistiti pro dobro světa, ne-li jejich hospodářskou a politickou převahu ve světě, tedy jejich odvěkou převahu jako tvůrců a šířitelů civilisace. Jen ta může uchovat vlastnosti, jež si při této neustálé činnosti osvojili. To je jediný politický plán, jenž se nerozpadl a nezanikl jako tolik jiných, které vznikly po válce, ba nabývá rok od roku půdy a získává i své odpůrce i nevěřící nebo ty, kteří sice v duchu soubhlasili, ale neodvažovali se doufat. Je nutno se těšit nadějí, že nepadne a že dojde splnění překonávaje schopností státníků a vůlí národů všechen odpor a překážky. O světové válce snad budoucí historici usoudí, že přivedla ad absurdum všechny nacionalismy. Dnes vidíme, že vinou hloupých a nespravedlivých mírových smlouv, jimiž byla ukončena, zhoršila některé mezinárodní vztahy, ale sblížila vnitřně národy, které budou stále lépe poznávat, že jsou si rovny přednostmi i omyly, silou i slabostmi, že je ovládá též osud, že žijí stejnou láskou, trpí stejnými bolestmi, jsou hrdi na stejné duchovní vlastnictví. Ve všech evropských zemích již počíná klíčit nové vědomí, nová národnost (neboť, jak bylo již připomenuto, národnosti nejsou dány od přírody, ale jsou uvědomovány a historicky utvářeny). Ti, kdo byli před sedmdesáti lety neapolitánci ze starého království a piemontští z království podalpského, se dnes stali Italy. Nepopírají svou minulost, ale povznesli ji a nechali rozplynout v novém bytí. A tak také Francouzi, Němci, Italové a všichni ostatní se povznesou k evropanství, jejich myšlení bude patřit Evropě a jejich srdce budou bít pro ni jako dříve bila pro jejich malé vlasti, na něž nezapomenou, ale budou je milovati lepším způsobem.

Tento proces evropského sjednocení je pravým

opakem snah nacionalistických. Stojí proti nim již dnes a nastane den, kdy bude moci od nich Evropu zcela osvoboditi. Zároveň však se jí snaží osvoboditi i od toho duševního stavu, který se k nacionalismům pojí a podporuje je a dává vznik příbuzným hnutím, mravům a citům.*) A jestliže se to uskuteční nebo až se to uskuteční, liberální ideál znovu nastoupí vládu v lidských myslích. Obnovení tohoto ideálu si však nesmíme představovat jako návrat k dřívějším poměrům, jako onen návrat k minulosti, o němž často sní romantismus, těše se sladké idyle. To, co se stalo, a to, co se ještě přihodí, nemůže minout nadarmo. Mnoho institucí starého liberalismu bude nutno více či méně pozměnit nebo nahraditi vhodnějšími, vzniknou i jiné vedoucí politické třídy, poněkud jiného složení než dříve. Minulá zkušenost zrodí nové pojmy a jinak usměrní vůle. S takto pozměněnými myšlenkovými i mravními předpoklady bude nutno znovu řešit problémy, jež se nazývají »sociální«. Jisté se nezrodily dnes. Myslitelé a politikové se jimi zabývají po staletí, řešíce je v každé době podle současných poměrů. V devatenáctém století se staly předmětem vášnivé pozornosti a horlivé péče a také tehdy byly řešeny, jak poměry dovolovaly. Výsledkem řešení bylo, že se podstatně změnily poměry dělnictva, zlepšily jejich životní podmínky a povznesla jejich právní a mravní osobnost. Hospodářství a jeho »racionalisace«, jak se tomu říká, která se nyní dostala na první pořad debat, také není něčím zcela novým. Debaty

*) *Vzhledem k Hitlerovu Nazionalsozialismu*, jehož hnutí je pro svobodu a evropské sjednocení ne menším nebezpečím než komunismus, požádal nás B. Croce dne 4. října 1938, abychom poznamenali, že svou knihu psal v letech 1930—31 a vydal ji v roce 1932. — (Poznámka vydavatele.)

o ní se nemohou jen točit kolem toho, zda racionalisace má nahradit individuální hospodářství a svobodnou iniciativu, jež je nezbytná lidskému životu a samotnému hospodářskému pokroku. Může se jen jednat o větší či menší účast jedné či druhé, jak to vyžaduje předmět, místo, čas a jiné okolnosti. To však je úkol techniků a politiků, kteří jej musí řešit od případu k případu způsobem nejvýhodnějším pro vzrůst produkce a nejspravedlivějším pro rozdělení bohatství. Ale technici a politikové mohou vykonat svůj úkol jen tehdy a jen tehdy mohou doufat, že uskutečnění jejich návrhů nebude pouhou fikcí, jestliže svoboda připraví a udrží mravní prostředí, které takové dílo vyžaduje a zaručí právní řád, v němž by se mohlo uskutečnit.

Všechno to, co jsem tu stručně načrtl, nejsou předpovědi. Ty jsou zakázány mně i každému jinému prostě proto, že jsou marné. Jsou to jen ukazatelé cest, které mravní svědomí a pozorování přítomnosti ukazuje těm, kteří souhlasí s hlavními zásadami našeho výkladu událostí devatenáctého století. Jiní s jiným smýšlením, s jinými zásadami, s jinou kulturní orientací a s jinou povahou si zvolí cesty jiné. Jestliže tak učiní s čistým srdcem, poslouchajíce vnitřního rozkazu, budou také dobře připravovat budoucnost. Dějiny liberálního smýšlení nemohou ani ve svém praktickém moralisujícím závěru naprosto odmítnout a odsoudit lidi odlišného cítění a názorů. Nabadají jen stejně smýšlející: »Pracujte ve směru, který je vám naznačen, celou svou bytostí, každý den, každou hodinu, každým svým skutkem. A ostatní ponechte božské prozřetelnosti, jež ví víc než my lidé a pracuje s námi, v nás i nad námi«. — Tato slova, jež jsme se naučili a jež jsme často pro-

nášeli ve své náboženské výchově, mají své místo, právě tak jako mnohá jiná křesťanská naučení, i v »náboženství svobody«.

JMENNÝ REJSTŘÍK

(Číslice znamenají stránky.)

- Aberdeen* 180
Alarich 238
Albrecht 118
Alexandr I. 53, 55, 101, 154, 176
Alexandr II. 220, 221—5, 258
Alexandr III. 260
Alfons XII. 500
Alfons XIII. 274
Allemane 288
Amadeus mnich 82
Amadeo savojský 220
Angell Norman 317
Annunzio (d') 23
Ardigò 297
Argenson (d') 23
Aristoteles 5
Arminius 238, 253, 527
Attila 177
Azeglio (d') 115—6, 196, 209

Babeuf 50, 154, 159
Bacon 82
Bach 217
Bakunin 215, 222, 260, 282
Balbo C. 113, 115, 116, 196
Balzac 117, 157
Baudiera 115
Barante 92
Barbarossa 258
Barbès 186, 201
Barrès 525
Barret E. 157
Barrot 150
Bastiat 131
Batthyany 172
Baudelaire 246
Bebel 282
Becque 297
Bedřich II. 120, 170, 252, 255
Bedřich (následník trůnu) 252, 255

Bedřich Vilém I. 252
Bedřich Vilém IV. 43, 119, 164, 167, 169, 178, 185, 214, 216, 252
Benham 60, 62, 91, 176
Berchet G. 85
Bernetti 112
Bernhardi 315
Bernstein 284, 289
Berry (du vévodkyně) 102, 111
Bismarck 216, 217, 225, 252 až 257, 241, 248, 251—5, 264—7, 275—7, 280—2, 291, 294, 306 až 307, 312—14, 526
Björnson 306
Blanc L. 151, 159, 185
Blanqui 159, 186, 287
Blum R. 169
Blücher 78
Bluntschli 316
Börne 117
Bonald (de) 115
Bonaparte Josef 58
Borgia 246
Boulanger 250, 251, 288
Bourmont 102
Bravo Murillo 185, 220
Briand 289
Bright 201
Brogie (de) A. 271
Brogie (de) L. V. 92
Brogie (de, vévodkyně) 91
Brouckère 174
Bryce 265
Buchez 104, 128
Bülów 265
Buonarrotti F. 154
Byron 46, 60, 66, 82, 83, 84

Cabet 158, 159
Canning 55, 61